

10 – Маъруза. Сув ҳавзаларида ифлослантирувчи моддалар тарқалишини моделлаштириш

Режа:

1. Асосий ҳисоблаш тенгламалари Диффузион ва гравитацион моделлар .
2. ИМ ларнинг сув ҳавзаларида тақсимооти.
3. Сув ҳавзаларига ташланадиган оқова сувлар.

Таянч иборалар: Оқова сувлар парчаланиш даражаси, аралаш коэффициентлари, турбулент диффузия, тулик аралашуш, рухсат этилган ифлосланувчи мода микдори, дарёнинг эгрилик коэффициенти.

10.1. Асосий тенгламалар

Ифлослантирувчи моддаларнинг (ИМ) сув ҳавзаларида тақсимоотини ва тарқалишини моделлаштиришда бир неча моделлар мавжуд.

Шулардан амалиётда фойдаланишда кенг тарқалган – бу турбулент диффузион модел.

ИМ ларнинг сув ҳавзаларида тақсимоотини моделлаштиришда турбулент диффузия тенгламаси кўйидагича ёзилади;

$$v_x \frac{\partial c}{\partial x} + v_y \frac{\partial c}{\partial y} + v_z \frac{\partial c}{\partial z} = -K_x \frac{\partial^2 c}{\partial x^2} - K_y \frac{\partial^2 c}{\partial y^2} - K_z \frac{\partial^2 c}{\partial z^2} = -\frac{\partial c}{\partial t} \quad (1)$$

бу ерда: x ; y ; z – координата ўқлари;

c – ИМ- концентрацияси;

v_x ; v_y ; v_z – тезликнинг координата ўқларига проекцияси;

K_x ; K_y ; K_z - турбулент диффузия коэффициенти.

Келтирилган (1) тенгламанинг аналитик ечимини топиш анча мураккаб. Мураккаблик сабаби номаълумлар сонининг кўплигидан.

Шунинг учун (1) тенгламани ечиш учун ҳар хил гипотеза ва эмперик параметрлар киритилади ва баъзи хусусий ҳоллар учун ечими топилади.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, бу тенгламаларда катнашаётган турбулент диффузия (K_x ; K_y ; K_z) коэффициентларини аниқлаш ҳам узига хос қарашларни талаб этади. Ҳозирги кунда бу параметрлар асосан эмперик аниқланади.

А.В.Караушев оқим ҳаракатини текис ва барқарор деб қараб;

$$\frac{\partial c}{\partial t} = 0; \quad \frac{\partial v}{\partial t} = 0; \quad \frac{\partial v_x}{\partial x} = 0; \quad v_y = 0; \quad v_z = 0;$$

$$\frac{\partial^2 c}{\partial y^2} = 0; \quad \frac{\partial c}{\partial z} = 0; \tag{2}$$

тенгламани кўйидаги кўринишга келтиради:

$$v_x \frac{\partial c}{\partial x} - K_x \frac{\partial^2 c}{\partial x^2} = 0 \tag{3}$$

Юқоридаги фаразлардан сўнг, тенгламани ечими ИМ - конценстрациясини оқим чуқурлиги ва узунлиги бўйича тақсимотини ифодалаймиз.

ИМ тақсимотини ифодалашга бошқа сода усуллар ҳам мавжуд, аммо бу усулларнинг аниқлик даражаси юқори эмас.

В.А.Фролов ИМ тақсимотини моделлаштириш учун кўйидаги ифоданитаклиф этади:

$$\frac{\partial c}{\partial t} = -\alpha(c_2 - c_1)$$

бу ерда: $C_2; C_1$ – конценстрация миқдорининг қаралаётган «сейвор» да ўзгариши; α – пропорционаллик коэффициентини.

Бир ўлчовли масала учун, яъни конценстрациянинг фақат оқим узунлиги бўлаб ўзгаришини инобатга олиб максимал ифлосланган оқим учун:

$$\frac{\partial c_{\max}}{\partial t} = -\alpha(c_{\max} - c_{yp})$$

минимал ифлосланган оқим учун:

$$\frac{\partial c_{\min}}{\partial t} = -\alpha(c_{\min} - c_{yp})$$

Кўйидагича бошланғич шартлар асосида:

$$t = 0; C_{max} = C_{cm} ; C_{min} = C_{\phi}$$

$$C_{max} = C_{yp} + (C_{cm} - C_{yp})$$

$$C_{min} = C_{yp} - (C_{yp} - C_{\phi})$$

Бу формуладан фойдаланишда α қийматини аниқлаш қийинчилик туғдиради. α қиймати ҳозирги кунда тажриба асосида аниқланади.

ИМ ларнинг сув ҳавзаларида тақсимланиши ва тарқалишини аниқлашда, оқова сувларнинг асосий оқимда парчаланиши ва аралашини ката аҳамиятга эга.